

ВИДИ РЯДУ КОМАХОЇДНИХ У БЕРНСЬКИХ СПИСКАХ

Таксономічне багатство комахоїдних

Теріофауна України включає 11–14 видів ссавців з ряду комахоїдних (Soriciformes, seu Insectivora s. str.), яких об'єднують у 6–8 родів 3–4 родин (Абеленцев і Підоплічко 1956; Корнєєв 1965; Загороднюк 1998). До номінативного підряду (Soricoidea) відносять всі види регіональної фауни, окрім їжаків (Erinaceidea), і в сучасних зведеннях і ревізіях їх розглядають як ряд Lipotyphla, що разом з викопними Leptictida утворює надряд Insectivora (Павлинов і Яхонтов 1992). У останніх зведеннях щодо світової фауни, орієнтованих на сучасні кладистичні реконструкції, групи їжаків та мідичевих розглядають як окремі ряди надряду Lipotyphla (McKenna & Bell 1997).

Розбіжності у визначенні таксономічного обсягу регіональної фауни полягають у остаточній невизначеності видового складу їжаків (*Erinaceus*) та мідичів (*Sorex*) (див. нижче) та у визнанні родового рівня відокремленості вухатих їжаків (*Hemiechinus*) від звичайних (*Erinaceus* s. str.) і родинного рівня відокремленості хохуль (*Desmana*) від кротів (*Talpa*). Згідно з останніми зведеннями щодо фауни Європи (Niethammer & Krapp 1990; Павлинов та ін. 1995), остання проблема вирішується зараз на користь визнання двох груп їжаків як окремих родів, позаяк десманід і тальпід розглядають як дві підроддини однієї родини Talpidae (для бібл. див.: Загороднюк 1998a).

Характеристика родин

Єдине зведення щодо комахоїдів України стосується 50-х років (Абеленцев і Підоплічко 1956), інформація міститься в загальнофауністичних оглядах (Мигулін 1938; Татаринов 1956, 1973; Сокур 1960; Корнєєв 1965; Крижанівський та Смелянов 1985; Долгов 1985). Сучасні публікації носять в основному фауністичний характер (напр., Дулицький та ін. 1990), однак останнім часом опубліковано результати ревізії таксономії і поширення їжаків звичайних з роду *Erinaceus* (Загороднюк і Мішта 1995) та бурозубих мідичів з роду *Sorex* (Загороднюк 1996; Мішта 1997).

Родина їжаків (Erinaceidae) представлена двома видами, яких розглядають в межах одного роду *Erinaceus* (Абеленцев і Підоплічко 1956 та ін.) або відносять до двох окремих родів — їжаків звичайних (*Erinaceus concolor*) та їжаків вухатих (*Hemiechinus auritus*) (Загороднюк 1998). Поширене в літературі визначення звичайних їжаків як *E. europaeus* переглянуте на користь їх віднесення до *E. concolor* (Загороднюк і Мішта 1995).

Родина кротових (Talpidae) представлена двома видами, яких розрізняють на рівні окремих підродин: кротом звичайним (*Talpa europaea*, Talpinae) та хохулею руською (*Desmana moschata*, Desmaninae) (Абеленцев і Підоплічко 1956). Погляди на особливий статус дрібних гірських кротів Карпат з віднесенням їх до окремого виду *Talpa coeca* (Сеник 1965 та ін.) пояснюються їх екогеографічною мінливістю (Загороднюк 1998а).

Родина мідичевих (Soricidae) є однією з найбагатших серед ссавців нашої фауни загалом і включає три роди — білозубок (*Crocidura*), мідичь (*Sorex*) та рясоніжок (*Neomys*); наявність у фауні України багатозубок (*Suncus etruscus*: Абеленцев і Підоплічко 1956; Червона книга... 1980) вважається помилкою (Загороднюк 1996; Дулицький і Товпинець 1997). Всі три роди представлені двома відносно звичайними видами («малим» та «великим»: див. табл. 2).

Окрім цих видів у складі роду *Sorex* відомо ще кілька рідкісних таксонів (Загороднюк 1996), з яких знахідки *S. caecutiens* (Підоплічко 1930)² та *S. isodon* (Межжерин 1995) в північних районах України визнані необґрунтованими (Загороднюк 1996). Натомість, південні ізоляти усіх трьох видів бурозубок — *Sorex (araneus) averini*³, *Sorex (minutus) dahli* та *Neomys (anomalus) mokrzeckii* — реальні добре відокремлені таксони остаточно нез'ясованого (напіввидового) рангу, що заслуговують на охорону (ibid.).

Фактори вразливості групи

Комахоїдні ссавців характеризуються динамічними популяційними угрупованнями, відносно високою плодючістю і широкими ареалами. Незважаючи на це, чимало видів є вразливими через їх досить вузьку харчову спеціалізацію: всі вони є консументами другого порядку, і основу їх живлення становлять представники мезофауни — черви, молюски, ракоподібні, комахи, дрібні хребетні (див.: Абеленцев і Підоплічко 1956; Татаринів 1956). В такому разі однією з найважливіших складових високої вразливості групи стає по-

² Вперше вид згадується під назвою «*Sorex macropygmaeus*» (Підоплічко 1930).

³ Назва «*averini*» стосується нижньодніпровської популяції, позаяк кримські «звичайні мідичі», ймовірно, належать до кавказького виду цієї групи (Загороднюк і Хазан 1996) — *S. satunini*, якщо ця популяція в Криму взагалі існує (Загороднюк 1996).

рушення мезофауністичних угруповань, що становлять основу кормової бази комахоїдних. Ці порушення пов'язані, зокрема, з високим рівнем забруднення екосистем різноманітними антропогенними хімічними агентами.

Основу списку вразливих видів (табл. 2) становлять види з обмеженим поширенням, в основному через периферійність їх ареалів в Україні, а не вузькість їх ареалів взагалі. Такими є вухатий їжак (*Hemiechinus auritus*), хохуля (*Desmana moschata*) та альпійська бурозубка (*Sorex alpinus*); всі вони занесені до обох видань Червоної книги України (1980; 1994).

Подібний охоронний статус потрібно надати всім трьом формам кримських землерійок, що являють собою окремі підвиди (види?) — мала рясоніжка (*Neomys anomalus* s. l.), мала мідиця (*Sorex minutus* s. l.), мідиця велика (*S. araneus* s. l.) (Загороднюк 1996). Вразливими через високий рівень загальної спеціалізації (життя на берегах чистих потоків і живлення водними тваринами) є рясоніжки, насамперед, *Neomys anomalus* (ЧКУ), ареал якої в Україні вужчий від ареалу рясоніжки звичайної. Охоронний статус необхідно надати білозубці великій, *Crocidura leucodon* (Дулицький і Товпинець 1997).

Комахоїдні у бернських списках

У Бернських списках представлено більшість видів комахоїдів, однак до основного (другого) додатку включено лише хохулю⁴ (*Desmana moschata*), яка одночасно включена і до Червоної книги України (1994, 1 кат.; її опис подано нижче). У додатку 3 опинились їжак європейський (*Erinaceus europaeus*) та всі види родини мідицевих, Soricidae (Конвенція... 1998). Варто зазначити, що роди і види мідиць дуже нерівнозначні за рівнями їх чисельності та за ризиком їх втрати в найближчому майбутньому.

Список рідкісних та вразливих видів, що мають охоронний статус згідно з додатками 2 та 3 до Бернської конвенції, подано у таблиці 2. Фактично в Бернських списках відсутні тільки три види комахоїдних фауни України — їжак білочеревий (*Erinaceus concolor*), їжак вухатий (*Hemiechinus auritus*) та кріт звичайний (*Talpa europaea*).

⁴ Окрім цього виду, в українському виданні Конвенції (Конвенція... 1998) для фауни України вказують також землерійку «*Crocidura (suaveolens) ariadne*». Цей вид не згаданий в жодному зі зведень щодо теріофауни України (для огляду див.: Абеленцев, Підоплічко 1956; Загороднюк 1996; 1998) та Європи загалом (Ellermann & Morrison-Scott 1951; Niethammer & Krapp 1990; Atlas... 1999).

Таблиця 2. Види ряду комахоїдних України (Soriciformes), що мають охоронний статус за Бернською конвенцією та/ або Червоною книгою України

Родина	Назва виду	БК	ЧКУ	Примітка
Erinaceidae	<i>Erinaceus europaeus</i> — їжак європейський	b3	–	
Erinaceidae	<i>Hemiechinus auritus</i> — їжак вухатий	—	3	рек. до БД2
Talpidae	<i>Desmana moschata</i> — хохуля звичайна	b2	1	цей розділ
Soricidae	<i>Neomys fodiens</i> — рясоніжка велика	b3	–	
Soricidae	<i>Neomys anomalus</i> — рясоніжка мала	b3	3	
Soricidae	<i>Sorex alpinus</i> — мідиця альпійська	b3	4	
Soricidae	<i>Sorex minutus</i> — мідиця мала	b3	–	
Soricidae	<i>Sorex araneus</i> — мідиця звичайна	b3	–	
Soricidae	<i>Crociodura leucodon</i> — білозубка білочерева	b3	–	
Soricidae	<i>Crociodura suaveolens</i> — білозубка мала	b3	–	

Отже, у складі нашої фауни немає таких видів комахоїдів, які включені у додаток 2 до Бернської конвенції і не мають охоронного статусу згідно з Червоною книгою України. Тому в цьому розділі окремих видових нарисів немає, і інформацію про комахоїдних вміщено у двох спеціальних експертних довідках — «Бернські види комахоїдних з числа занесених до ЧКУ» (вкл. опис хохулі; цей розділ) та «Види комахоїдних, рекомендовані до Бернських списків» (вкл. опис їжака вухатого та інші рекомендації; розділ б).

Цитована література

- Абелєнцев В. І., Підоплічко І. Г. Ряд Комахоїдні — Insectivora / Фауна України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, вип. 1. — С. 70–228.
- Долгов В. А. Бурозубки Старого света. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. — 221 с.
- Дулицький А. И., Товпинец Н. Н. Аннотированный список млекопитающих Крыма // Памяти профессора Александра Александровича Браунера (1857–1941). — Одесса: Музейный фонд им. А. А. Браунера; Астропринт, 1997. — С. 92–100.
- Загороднюк И. Редкие виды бурозубок на территории Украины: легенды, факты, диагностика // Вестн. зоологии. — 1996. — Том 30, № 6. — С. 53–69.
- Загороднюк І. В. Вищі таксони ссавців у сучасній фауні України: склад, номенклатура та видове багатство // Доповіді НАН України. — 1998. — N 4. — С. 180–186.
- Загороднюк І. В. Політипні види: концепція та представлення у теріофауні Східної Європи // Доповіді НАН України. — 1998а. — N 7. — С. 171–178.
- Загороднюк І. В. Ключі до визначення вищих таксонів ссавців України і суміжних країн та принципи їх побудови // Вестн. зоологии. — 1998б. — Том 32, № 1-2. — С. 126-150.
- Загороднюк И. В., Миштя А. В. О видовой принадлежности ежей рода *Erinaceus* Украины и прилежащих стран // Вестн. зоологии. — 1995. — Том 29, N 2/3. — С. 50-57.
- Загороднюк И., Хазан М. Филогения группы *Sorex araneus*: цитогенетический подход // Состояние териофауны в России и ближайшем зарубежье: Тр. междунар. совещ. 1–3 февр. 1995 г. (Москва). — М., 1996. — С. 157–161.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). — Київ: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Корнєєв О. П. Ряд Комахоїдні. Insectivora / Визначник звірів УРСР (Видання друге). — Київ: Рад. школа, 1965. — С. 14–44.

- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г.* Класс млекопитающие // Топачевский В. А. (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 197–234.
- Межжерин С. В.* Обнаружение нового для Украины вида землероек-бурозубок *Sorex* sp. (Insectivora, Soricidae) // Вестн. зоологии. — 1995. — № 5–6. — С. 17.
- Мигулин О. О.* Родина Землерийки — Soricidae Gray, 1821 p. / Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. — С. 71–88.
- Мишта А. В.* Каріотипна та макроморфологічна диференціація землерійок роду *Sorex* L., 1758 (Insectivora, Soricidae) фауни України: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. — Київ, 1997. — 22 с.
- Павлинов И. Я., Яхонтов Е. Л., Агаджанян А. К.* Млекопитающие Евразии: систематико-географический справочник (в трех частях). — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1995. — (Сб. тр. Зоол. муз. МГУ. Том 32).
- Павлинов И. Я., Яхонтов Е. Л.* Кладистические идеи в филогенетике млекопитающих // Филогенетика млекопитающих. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1992. — С. 5–43. — (Сб. Тр. Зоол. муз. МГУ. Том 29).
- Сеник Г. Ф.* Нова форма крота Українських Карпат // Доповіді АН Укр. РСР. — 1965. — № 5. — С. 674–676.
- Сокур І. Т.* Савці фауни України та їх господарське значення. — Київ: Держучпедвид., 1960. — 211 с.
- Татаринов К. А.* Звірі західних областей України. Екологія, значення, охорона. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Червона книга Української РСР* / Під ред. К. М. Ситника. — Київ: Наук. думка, 1980. — 504 с.
- Червона книга України. Тваринний світ* / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
- [Atlas]. The atlas of European mammals / Mitchell-Jones A. L., Amori G., Bogdanowicz W. etc. — London: Acad. Press, 1999. — I–XI+484 p.
- McKenna M. C., Bell S. K.* Classification of mammals above species level. — New York: Columbia Univ. Press, 1997. — I–XII+631 p.
- Niethammer J., Krapp F. (eds.)* Handbuch der Säugetiere Europas. — Wiesbaden: AULA-Verlag, 1990. — Band 3/1 (Insektenfresser — Insectivora, Herrentiere — Primates). — 524 p.

І. Загороднюк